13. BÖLÜM

JOSÉ ORTEGA Y GASSET'E GÖRE TARİH, TARİHÇİLİK MESLEĞİ VE TARİH EĞİTİMİ

Giriş

Ortega (1883-1955), *Modern Tema (1923), Kitlelerin Ayaklanması (1929), Üniversitenin Misyonu(1930), Sistem Olarak Tarih (1935), Tarihsel Akıl (1940/1944) ve* vefatından sonra yayımlanan *Evrensel Tarihin Yorumu (1959)* adlı temel eserlerinde tarih, tarihçilik mesleğine ve tarih eğitimine ilişkin görüşlerini yer yer paylaşmıştır. Öte yandan diğer yazılarında da tarih ve tarihçilere ilişkin görüşlerine kısmen değinmiştir.

Bu çalışmada birinci ve ikinci elden kaynaklardan yararlanarak Ortega'nın tarih ve tarihçilik üzerine görüşlerini aktardıktan sonra tarih eğitimi için ne gibi çıkarımlarda bulunulabilir sorusuna cevap vermeye çalışacağım.

Ceplecha (1958) Amerika Katolik Üniversitesinde hazırladığı *José Ortega y Gasset'in Tarihsel Düşüncesi (The Historical Thought of José Ortega y Gasset) adlı* doktora tezinde temelde konuyu iki bölüm hâlinde işlemektedir. Bunlar, Ortega'nın tarih kavramı ve tarihsel değişim sürecidir. Ceplecha İspanyolcasının da verdiği avantajla Ortega'nın gazete ve dergi gibi süreli yayınlarına da atıf yapmaktadır. Ben ise, konuyu Türkçeye çevrilen ve yukarıda sözünü ettiğim temel eserleri ve diğer kısa yazılarını öncelik-sonralık ilişkisine dikkat ederek ele alacağım.

Modern Tema (1923) ve Ortega'nın Kuşak Kuramı

Ortega, 'kuşak kuramı'nı ilk kez 1923'de *Modern Tema* adlı kitabında olgun ve anlaşılır bir şekilde ortaya attı (Ceplecha, 1958:104). Kuşak gerçeği tarihsel olup, soya ait değildir. Gerçekte neler olduğunu anlamak için öncelikle olayların hangi kuşağın başına gelmiş olduğunu, yani insanın varoluş sürecinin hangi aşaması çerçevesinde gerçekleştiğini araştırmak gerekir. Tarihi olay, belli bir insan yaşamının genel çerçevesi içine yerleştirilerek bütünleştirilmelidir.

Ortega (2013:51) tarihi şöyle tanımlamaktadır; "Tarih demek, geçmişe yeniden can vermek, geçmişi hayalinde yeniden yaşatmaktır. Tarih bir mumyalar müzesi olmaktan çıkmalı, gerçekte neyse o olmalıdır; coşkulu bir canlandırma denemesidir. Ölüme karşı açılmış bir şanlı savaştır tarih". Ortega tarihle, geçmişin tüm verilerini gerisin geriye, yaşam kaynağına götürerek doğumuna tanıklık etme girişimini kastediyor. Tarih, insanoğlunun tüm geçmişini bütün genişliği ile ele almalı, bugüne etkisi olan bir şey olmalı, böylece geleceğe yeni ufuklar açmalıdır. Geçmişte kalan herhangi bir şeyi gerçekten anlayabilmemiz için ondan yansıyan ışıkla bugünümüzün ve yarınımızın da aydınlanması şarttır.

Ortega'ya (2013:52) göre, 1930'ların bunalımından çıkmak ve yeni bir yön bulmak için gözlerimizi, insanın geçmişte yaşadığı hem bugüne benzeyen hem de karşıt serüvenine çevirmek gerekir. Ona göre her kuşak, istese de istemese de dünyada bir değişim gerçekleştirir. İnsan hayatı boyunca çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerinden geçer. İnsanın yaşadığı her dönem onun bugünüdür. Bugün; birisi için yirmisinde olmak ise başkası için de altmışında olmaktır. Ortega y Gasset bu kurama "tarihsel kuşaklar kuramı" demektedir (Akt. Önder, 2010: 64). Her kuşağın İbranilerin "*Neftali*" (Naphtâlîy) dedikleri gibi olması gerekir (Ortega, 1961:36). "*Neftali*" İbranice "güreş, mücadelem" demektir. Ortega burada her kuşağın güreşini yapması, mücadelesini vermesi gerektiğini vurguluyor.

Ortega (2013:78), Alman iktisatçı Werner Sombart'ın araştırmasından hareketle, VI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başına kadar Avrupa'da nüfusun 180 milyonu aşmadığını, 1800'den 1914'e kadar 460 milyona çıktığı verisini paylaşmaktadır. Yani Avrupa'da üç kuşakta nüfus iki buçuk kat artmıştır. Bu veri, tek başına kitlelerin zaferine işarettir.

Ortega, Avrupa'da kimse kuşak hakkında konuşmazken, tarihin temel kavramlarından biri olarak 'kuşak kuramı'nın orjinalliğini savundu (Ceplecha, 1958:104). Öte yandan Ortega, Ottokar Lorenz ve Justin Dromel gibi kişilerin kuşak ile ilgili yazdıklarını da biliyordu (Ceplecha, 1958: 106-107). Ortega'ya göre kitle ve seçkin arasında dinamik bir uzlaşma olan kuşak, tarihin en önemli kavramlarından biridir. Kuşak, tarihin üzerinde hareket ettiği bir çeşit menteşedir (Akt. Ceplecha, 1958:110).

Ortega, birbirini izleyen kuşaklardan söz ederken, "insanlar birbirlerinin omuzlarında dururlar, en üstte duran diğerlerine hâkim olduğu izlenimine kapılır, ama aslında onların esiri olduğunu fark etmesi gerekir" demiştir (Akt. Eco, 2014: 310). Diğer bir deyişle yeni kuşak hâlihazırda bir önceki kuşağın verdiği biçimleri karşısında bulur. Bir yandan bir önceki kuşağın birikimini alırken, diğer yandan kendi yaratıcı dehasını gösterir (Ortega, 1961:16). Her kuşağın ruhu, bu iki içerik arasında kurulan denklem ve kişilerin çoğunluğunun birbirine karşı benimsedikleri tutuma bağlıdır. Bu çoğunluk, kendiliğindenliğin iç istemlerini görmezden gelerek önceki kuşağın mirasına mı teslim olacak. Yoksa ikincisine uyup, geçmişin otoritesine meydan mı okuyacak? (Ortega, 1961: 17).

Ortega, kuşağı insanın gizli bir istek ve memnunlukla mahkûm olduğu bir karavana benzetmektedir. Bu karavanda o, çağının şairlerine, zamanının siyasi fikirlerine, gençliğine hâkim kadın tipine, yirmi beş yaşındaki yürüme tarzına bağlıdır. Zaman zaman yanından bir başka karavanın geçtiğini görür, o ise başka bir kuşaktır. Bazen festivallerde ve kutlamalarda iki kuşağı karşılaştırır. Her bir kuşak eşsiz ve önemlidir. Her bir kuşağın kendi uygun uğraşı ve tarihi mis-

yonu vardır. Ama kuşakların tıpkı bireyler gibi uğraş ve misyonlarını tamamlamada başarısız olduğu durumlar vardır. Şimdimiz bütün geçmiş kuşaklara dayanır. Her şimdiki kuşak, evrensel tarihin bir kısaltması olarak kendi içinde geçmişi taşır (Akt. Ceplecha, 1958:120).

Kitlelerin Ayaklanması (1929) eserinde bir kuşağın yaklaşık otuz yıl sürdüğünü ileri sürer. İlk on beş yıl yeni fikirlerinin, önceliklerinin, zevklerinin propagandasını yapar. İkinci on beş yılda iktidara geçer ve toplumda onun fikirleri baskındır. Bu sırada yeni kuşak gözükür, kendi fikirlerini, önceliklerini, zevklerini yaymaya başlar ve süreç devam eder (Ceplecha, 1958:122). Ortega'ya göre tarihte yaş kavramı matematiksel değil, yaşamsaldır. Yaş, bir gün-ay değil, gün-ay kuşağıdır. Yani sadece aynı yıl doğanlar değil, aynı gün-ay kuşağında doğan aynı yaşamsal ve tarihsel yaşta olan herkestir. Ortega, Tacitus'un "insan hayatında on beş yıllık dönemler çok önemlidir." sözünü özellikle belirtmektedir (Akt. Ceplecha, 1958:123). Her on beş yılda bir farklı tercih ve hususiyetlerle donatılmış yeni kuşak halkı gerçekten bir şanstır. Bu hususiyetler onlara ortak bir fizyonomi vermektedir, bu da onları önceki kuşaklardan ayırmaktadır (Ortega, 1961:15). Her bir kuşak belli bir yaşam yüksekliğini temsil eder. Her kuşak, yaşam sürecinde bir anı, organik enerjisinde bir nabız atımını temsil eder. Her nabız atımı kendine özgü bir fizyonomiye sahiptir (Ortega, 1961:16). Yoksa ne değişim ne gerçekleştirilecek bir proje, ne de başarılacak bir misyon olmayacaktı. Bundan dolayı da ne tarih, ne de insan olacaktı. Ceplecha'ya (1958:113) göre ne yazık ki Ortega değişen donanımın kaynağı hakkında soru sorma külfetine katlanmıyordu.

Ortega insan yaşamını on beşer yıllık beş döneme bölmektedir. Bunlar; çocukluk, gençlik, başlangıç, baskınlık, yaşlılıktır. Bu beş dönem toplumda aynı zamanda vardır, hepsi çağdaştır. Aşağı yukarı aynı tarihlerde doğmuş aynı kuşağın üyeleri aynı tarihsel çağdadır (Ceplecha, 1958: 125). Başlangıç ve baskınlık dönemleri tam olarak tarihi eylem ve etkinlik dönemidir. Otuz ve kırk beş yaş arasını kapsayan başlangıç kuşağı oluşma, yaratım, çekişme aşamasındayken,

kırk beş ve altmış yaş arası kuşak baskınlık ve egemenlik dönemindedir. Onlar aktif oldukları dünyada yaşar ve yeni başlangıç kuşağına karşı bunu korurlar. Bu iki kuşak birbiri ardına gelmez, aynı zamanda birlikte vardırlar, yani çağdaştırlar. Altmış yaş üstü diğerlerine göre sayıca azdır. Şimdiki zamanın dışında yaşadıkları için tarihe müdahaleleri olağanüstüdür (Akt. Ceplecha, 1958: 125-126).

Bir zaman ve belirli bir tarihte ne öncü, ne de devamı olan bir kuşak yaşar. Ortega bu kuşağa "kararlı kuşak" demektedir. Ortega'ya göre Avrupa'da 1600-1650 arasında böyle bir kuşak geldi. Öte yandan tarihsel görevi terk etmenin cezasını çeken bir "suçlu kuşak" da vardır. Suçlu nesil, kendi başına sürekli bir bölünme içinde varlığını sürdürebilir, onun esas hayatı paramparça olur (Ortega, 1961:19). Kararlı kuşak hemen belli olur. Ortega dönemin asli karakterini temsil eden adam arar. Bu dönemin asli adamı Descartes idi. 1596 doğumlu olan Descartes'ın otuzuncu yaş günü yani 1626'yı başlangıç kuşağının dönüm noktası ve Descartes kuşağının gün-ayıdır. Descartes kuşağının gün-ay alanı (zona de fechas) 1626'dan yedi yıl önce ve sonrası olup bu da 15 yıllık bir başlangıç kuşağını vermektedir. 1619 ve 1633 arasındaki dönem, 30 yaşlarını kutlayan bu kuşağa aittir. Hobbes ve Grotius'un kuşağı 1611'dir. 1588 doğumlu Hobbes 1618'de otuz yaşındadır ama Ortega onu Descartes ile aynı kuşağa koymaz. İkisinin arasındaki fark, yaşamsal (vital) düzeydedir. Galileo, Kepler, Bacon'ın kuşağı 1596'dır. Bruno, Tyco Brahe, Cervantes, Suarez ve Sanchez'inki 1581 kuşağıdır. Montaigne ve Bodino'nunki 1566 kuşağıdır. 1551 kuşağında büyük adam yoktur. Bu zaten zorunlu değildir ama yokluğu da acınacak bir durumdur (Akt. Ceplecha, 1958: 128-130). Ortega (1992:69) bir yazısında "Gelenekçi yüzyıllarda kişisel fizyonomileri güçlü büyük adamlar çıkmaz." diye yazmaktadır.

Bu bilgilerden sonra, Ortega (2013:61), Kopernik'in eseri (yazılışı 1543) ile Bruno'nun eseri arasında (yazılışı 1584) beş kuşak geçtiğini ya da Kopernik'in (doğumu 1473) kuşağı ile Galileo'nunki (doğumu 1564) arasında dört kuşak olduğunu yazarken, bunları matematiksel olarak değerlendirmemek lazımdır.

Sonuç olarak, Ortega için kuşak, tarihsel araştırmanın bir aracıdır. Her dönemde tarihsel yaşamın gerçekliği şudur; değişik kuşaklar karşılıklı ilişkiler, tesadüf ve çatışmalarla birlikte varolmaktadır. Kuşak yapıları, tarihin misyonu olan her dönemde insan yaşamının otantik gerçekliğini keşfetmenin yegâne aracıdır. Kuşak yöntemini kullanarak geçmişi kendi içinden görürüz. Kuşak kuramı, tarihsel aklın belirleyici araçlarından biridir. Ortega, Modern Çağ'da başlayan kuşak serilerinin izlerini takip ederken, 1933 kuşağının gün-ay alanı (zona de fechas) ile ilgili olarak "kesin olmayan tahminlerini" ilerletti. Yeni tarih biliminin, henüz yapılmayan etkili bir kuşak serisi belirleyeceğini söylüyordu. Ortega'ya göre 1917'de yeni bir kuşak başladı ve 1932'de sona erdi. 1917'de politikada Faşizm ve Bolşevizm başlarken, sanatta da Kübizm başladı (Ceplecha, 1958: 131-135).

Pek çok yazar, yirmi beş yaşındaki genç Ortega'yı İspanya-ABD arasındaki savaşta yıkıcı bir yenilginin ardından yeni İspanya Rönesans'ını arayan 1898 kuşağı hareketi ile müttefik olarak göstermektedir. Sweetser, (1972:32), 1898 kuşağının ötesine de gittiğini ifade etmektedir. Yani Sweetser'e göre Ortega İspanya'yı liberal ve hümanist bir Avrupa'nın canlı parçası yapmaya çalıştı. Ben ise yukarıdaki bilgiler ışığında Ortega herhâlde kendini yaşamsal (vital) düzey açısından 1898 kuşağına ait görmezdi diye düşünmekteyim.

"Sevgi Üstüne" (1926-1927) Eserinde Tarihçilerin Temsili

Sevgi Üstüne (1926-1927) adlı eserde; "Benzer biçimde bir çağı anlamaya çalışan tarihçi de her şeyden önce o dönemde yaşayan insanların ağır basan değerlerinin bir listesini çıkarmaya çalışır. Yoksa o çağın belgelerinin tarihçiye açıkladığı gerçekler ve bildiriler, ölü birer mektup, birer bilmece, birer sessiz oyun (maskaralık) olup çıkar; derinlerine inemediğimiz, o kişinin gizli 'ben'inde ne gibi değerlere hizmet ettiğini yakalayamadığımız zaman, başkalarının söz ve davranışları da tıpkı böyledir." (Ortega, 2016:59-60). Bu ifade bana Macar âlim Vambery'i evinde dört yıl misafir eden Sadık Rıfat Paşa'nın,

Vambery ile ilgili iyi olmayan istihbarat geldiği halde, Osmanlı topraklarına ve kendi yalısına neden geldiğini soramayacak kadar misafirperverlik ile ilgili değerlerini aklıma getirdi (Akt. Kutay, 2013:13-15). Bugünkü bakış açısıyla bunu anlamak çok zor.

Ortega, tarihsel gerçeğin nerede ve nasıl bulunabileceği ile ilgili şunları yazmaktadır: "Tarihçilerin son zamanlara kadar yalnızca olağanüstü gerçeklerle ve acayip olaylarla uğraşmaları, bunların yalnızca fıkra niteliğinden ya da kısmi bir değerden öte bir şey taşımadığını anlamamış olmaları gariptir. Tam tersine tarihsel gerçeklik, gündelik olaylarda, beklenmedik ve olağanüstü her şeyi uçsuz bucaksızlığıyla yutan o sınırsız okyanusta aranmalıdır." (Ortega, 2016:85).

Ortega'ya (1963:104) göre Avrupa'nın büyük kısmının Arap uygarlığı ile seküler bir yakınlığı vardı; fakat yabancı tarihçiler, Batı tarihinin en büyük gerçeklerinden biri olan bu olgu hakkında berrak bir bilgi vermediler. Bu başarısızlık, Orta Çağ Avrupası'nın zekâsını engelleyen başlıca nedenlerden biriydi.

"Kitlelerin Ayaklanması" (1929) ve Kleopatra'nın Burnu

Ortega'ya göre yaşadığı döneme, Avrupa toplumuna tümüyle kitlelerin hâkim olması olgusu caridir ve bu durum tarihte birkaç kez ortaya çıkmış bir bunalımdır. Bunu "kitlelerin ayaklanması" (Ortega, 2013:39) olarak adlandırmaktadır. Bu haliyle uygarlık tarihinde tamamıyla yeni görülmekle birlikte, benzer bir duruma antik çağın çöküntü vaktinde rastlanmıştır. Roma İmparatorluğunun tarihi aynı zamanda kitlelerin ayaklanmasının da tarihidir (Ortega, 2013:47). Ortega'ya göre kitle adamının başkalarını dinlemeyen, yukarı mercilere danışmama gibi bir karakteristik özelliği vardır. Ortega (2013:48) kendisinin, tarihe kökten aristokratik bir yorumu savunduğunun herkes tarafından bilindiğini yazmaktadır. Burada aristokratik kelimesi ile kan bağını kastetmemektedir. İnsan olarak mesleki uzmanlık alanının cazibesine kapılmamış ve sorumluluğa dayalı güçlü bir bireysel kimliğe sahip seçkini, bu düzeyde görmektedir.

"Tarih, tıpkı tarım gibi doruklardan değil, vadilerden beslenir, yüceliklerle değil ortalama toplum seviyesiyle" (Ortega, 2013:54) demektedir. Bu sözü ile tarihi büyük adamlar mı yoksa nesnel koşullar mı yapar tartışmasında kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Ortega'ya göre bireyin doğası, kitlenin doğasından farklı ise birey bu kitle üzerinde bir etki sağlayamaz (Ortega, 1961:14).

Ortega'ya göre her bir yeni çağ veya dönem bir öncekinden belli bir mantıkla ayrılarak ortaya çıkar. Geleceğin yaşamı geçmişin yaşamı tarafından önceden belirlenir; böylece kehanet mümkün olabilir (Akt.Ceplecha, 1958:66). Tarihte kehanete yer var. Ve bundan daha fazlası: Tarih, kehanete yer verdiği oranda bilimseldir. Schlegel, tarihçinin tersine çevrilmiş bir peygamber olduğunu iddia ettiğinde, doğru olduğu kadar derin bir fikir ifade etti (Ortega, 1961:22). Karl W. Friedrich von Schlegel'e (1772-1829) göre tarihçi geriye doğru bakan bir peygamberdir.

Ortega, tarih bilimi ile geleceği kestirme konusunda şunları yazmaktadır;

> "Tarih öngörülemez demek yanlıştır. Kehanetler sayısız kez gerçeğe dönmüştür. Eğer gelecek kehanete elverişli olmasaydı sonradan gerçekleşip geçmişe karıştığında da anlaşılamazdı. Tarihçinin ters yönde bir kâhin olduğu fikri, tüm tarih felsefesini özetler. Elbette ki öngörülebilen, geleceğin yalnızca genel yapısıdır; o nedenle aslında geçmişin olsun, bugünün olsun, kavrayabildiğimiz tek yanıdır. Dolayısıyla eğer kendi çağınızı iyice görmeyi istiyorsanız uzaklardan bakın ona. Ne uzaklıktan mı? Çok basit, tam Kleopatra'nın burnunu seçebilmenizi olanaksız kılan uzaklıktan." (Ortega, 2013:83-84).

Eserinin İngilizce çevirisinde bu paragrafın son cümlesi "Just far enough to prevent you seeing Cleopatra's nose" ifadesi ile bitmektedir. Bu ifadeyi "Kleopatra'nın burnunu tam olarak göremeyeceğiniz kadar uzaktan" tarzında çevirirsek daha anlaşılır olabilir.

Tarihte nedensellik tartışmalarına Blaise Pascal'ın (1623-1662) Kleopatra'nın burnu örneğinden hareketle girişmek oldukça yaygın bir eğilim oldu. Pascal *Düşünceler* adlı eserinde, "Kleopatra'nın

burnu daha kısa olsaydı evrenin yüzü bambaşka olurdu." diye yazmaktadır. Bu ne demektir? Kleopatra'nın burnu, Sezar ve Marcus Antonius'un aşık olamayacağı güzellikte olsaydı Roma İmparatorluğu siyasal tarihinin akışı değişecekti gibi bir yaklaşımdır. Yani tarihteki olayları belirleyici olan bu türden rastlantısal nedenlerdir. Bu rastlantısal nedenler, insanlığın kaderini etkilemektedir. Bazıları, Kleopatra'nın güzelliği ile değil de zekâsı ve sevimliliği ile Antonius'u kendisine bağladığı konusunda Pascal'ın argümanını çürütmeye çalıştılarsa da Pascal'ın ifadesini rastlantısal nedenlerin tarihin akışını değiştirmedeki yeri nedir sorusu bağlamında değerlendirmek lazımdır. 1903'te J. B. Bury'e göre de "Ne eksik ne fazla, tarih bir bilimdi ve tarih, Kleopatra'nın burnu gibi rastlantılara indirgenemezdi".

Carr, tarihte rastlantı ve olasılıkların yerini yeterince kabul etmektedir. E.H. Carr, rastlantısal nedenlerin, nedensellik hiyerarşisinin en altında olduğunu ve daha çok genel eğilime bakılması gerektiğinin altını çizmektedir. (Evans, 1999:136). Ortega'nın felsefesindeki koşulların bağlayıcılığı fikrinden dolayı, Carr ile bu konuda paralel düşündükleri söylenebilir.

Ortega, tarihin mutlak determinizmine inanmamaktadır. Her türlü yaşamın dolayısıyla da tarihsel yaşamın her bir öncekine kıyasla bir oranda belirsiz anlardan oluştuğunu düşünmektedir, öyle ki her birinin gerçeği sallantıdadır, yerinde ayak sürür (piétine sur place), değişik olasılıklardan hangisinde karar kılınacağı pek bilinmez (Ortega, 2013:111).

Ortega'ya göre tarihsel bilgi, olgunlaşmış bir uygarlığı koruma ve sürdürme yolunda en iyi tekniktir. Yaşadığı dönemin kültürlü kişilerinin inanılmaz bir tarihsel bilgisizlik illetine tutulmuş olduğunu ileri sürmektedir. Ortega, yaşadığı yıllarda Avrupalı yöneticilerin tarih bilgisinin XVIII. ya da XIX. yüzyıl adamınınkinden çok daha zayıf olduğunu iddia etmektedir. XIX. yüzyılda uzmanlar, tarihi bilim olarak geliştirirken, tarih kültürü zayıflamış ve bundan kaynaklanan hatalar bir sonraki neslin omuzlarına binmiştir (Ortega, 2013:122-123).

Ortega'ya göre yeni tarih çağının özü, insan ve insanın ruhunun değişimi ile (iç değişiklik) biçimsel ve mekanik değişimden (dış değişiklik) oluşmaktadır. Bir çağı anlamak için "O dönemde dünyaya kim hâkimdi" sorusu sorulmalıdır (Ortega, 2013:159).

Aşağıda alıntıladığımız paragrafta yeniçeri bağlamında, dolaylı olarak Osmanlı tarihine bir atıfta bulunarak şöyle yazmaktadır:

> "Tarihin konusu, kamuoyunun egemenliğinin nasıl ütopyacı bir emelden çok öteye giderek, insan toplumlarında her zaman, her saat ağırlıklı olmuş olduğunu kanıtlamaktır. Yani yeniçerilerle yönetmek isteyen biri bile, onların fikirlerine ve halkın kalan kısmının onlar hakkındaki fikrine bağlıdır." (Ortega, 2013:161).

Ortega'ya (2013:183) göre tarihte kendi geleneksel devlet anlayışını terk edemediği için ya da tarihsel yüklerinden kurtulamadığı için ölüp giden uygarlıklar vardır. Avrupa, bir tercih yapma aşamasındadır, ya ölüp gidecektir ya da bu ulusal yapısını aşacaktır. Ortega, *Kitlelerin Ayaklanması (1929)* adlı kitabında G.W.F. Hegel'in (1770-1831) devleti yüceltirken anlamsız bir mistisizm içinde olduğunu belirtmektedir. 18 Temmuz 1949'da *Time*'de çıkan "Temel İnsan Standartları" adlı bir yazıda pek çokları gibi dünyayı karanlık görmediğini, insanların politikacılara inanmaması gerektiğini, Avrupa'nın kaderi hakkında iyimser olduğunu, Amerika'nın prensipte manevi yardım olarak Avrupa uygarlığını muhafaza için ne mümkünse kurtarılmasına yardım edebileceğini yazdı (Sweetser, 1972:41). Ortega'ya (2013:127) göre, Avrupa'nın yazgısı çağdaş kişilerin eline bırakılmalıdır. Onlar tarihsel yeraltının nabzını hissedecekler, tarihin tamamını bildikleri için geçmişteki benzer durumların içine bir kez daha düşmekten Avrupa'yı kurtaracaklardır. Ortega'ya (2013:124) göre yepyeni bir toplumsal ve siyasal gerçek yaratmaya çalışan bir politikacı, icraatına başladığında tarihsel deneyimin o pek basit basmakalıp fikirlerinin kendi yarattığı durumda geçerliliklerini yitirmesine çalışmalıdır. Bunu gören kolej tarih öğretmenleri, tüm 'tarih yasalarının' ömrünü tamamladığını, param-

parça olduğunu görüp, akıllarını yitirmeye başlasınlar. Burada çağdaş politikacı, eğer gerçekten tarihte bir genel yapı ya da ritim varsa bunu hisseden ve gerçekleşmesine hizmet eden bir araç konumuna düşmektedir. Nitekim yukarıdaki fikirlerden de anlaşılacağı üzere 1951'den 1993'e Avrupa Birliği'nin kurulması sürecine Ortega'nın fikir temelinde katkısı daha iyi görülebilir.

Ortega'ya (2013:168) göre "Dünyanın bir ucunda yitip gitmiş herhangi bir küçük cumhuriyetin ayakları ucundan yükselerek Avrupa'yı azarlayışı ve evrensel tarihte yeri kalmadığını ilan edişi gerçekten gülünç olmaktadır." Ancak Ortega 2018'de Avrupa devletlerinin Orta Doğu meselesindeki yanlış politikaları ve göçmen politikalarını görseydi düşüncelerini tekrar gözden geçirirdi.

Ortega'ya göre filolog (yani günün tarihçisi), bugüne ait bir şeyi geçmişin maşası ile tutma hastalığına kapılmış insandır. Filolog gelecek karşısında kör olup, bugünün her anının kaynaklarını geçmişte arar. Örneğin geçmişte de biyografi yazarları Sezar'ın ne yapmak istediğini anlamadan onu İskender'in taklitçisi gibi yansıtmaya çalıştılar. Ortega şöyle yazmaktadır;

> "Sezar'ın İskender'in yaptığına benzer bir şey yapmayı amaçladığını sanmak -tarihçilerin hemen tümü böyle sanmışlardır- onu anlamaktan hepten vazgeçmek anlamına gelir. Sezar aşağı yukarı İskender'in tersidir. İkisi arasındaki tek benzerlik bir evrensel hükümdarlık fikridir. İyi de o fikir İskender'in değildir ki Perslerden gelmedir." (Ortega, 2013:194).

Bu cümlelerden Ortega'ya göre hakiki tarihçinin; çalıştığı dönemin geçmişten farklı olduğunun bilincinde olmasını, dönemin şartlarını ve aktörlerini genel yapıyı unutmadan olabildiğince 'sui generis' (eşi benzeri olmayan) olarak ele alması gerektiği fikrine ulaşmaktayız. Ortega (2013:197) şöyle devam ediyor;

> "Sezar ve Tacitus Alplerin gerisinde, Ren nehrinin ötesinde ya da İspanya'da yeni yeni oluşan o devletlerin ne menem bir şey olduklarını kendi Roma terimleri içinde dile getirmeye çalıştıklarında nasıl kararsız kalmışlarsa, kafa yapısı gereği geçmişe

> dönük olan filolog, yani günün tarihçisi de bu muhteşem olgu karşısında handiyse o denli şaşkındır. O devletleri 'civitas, gens, natio' terimleriyle adlandırırken, O (Filolog tarihçi) adların hiçbirinin uygun düşmediğini fark etmişlerdir."

Ortega'nın yazdıklarından vardığımız sonuç şudur; filolog tarihçi, yaşadığı dönemde bilmediği bir sosyal yapıyı geçmişte ve kendisine ait kavramlarla açıklama gayreti içindedir. Bu durumda filolog tarihçi ya bu kabilelerin içine girmeli ve onların terminolojisini anlamalı ya da kendisi geçmişte benzeri olmamış bu durumu açıklayıcı yeni kavramlar icat etmelidir.

Ortega (2013:210), Avrupa'da ulusları yaratan süreçlerin üç aşamalık (ilkçağ, ortaçağ ve modern çağ) bir ritimden geçtiğini belirterek, tarihsel değişimi de dönemlendirme çabası içine girmiştir. Fakat dikkat edilirse bu süreci dünya ile değil de Avrupa ile sınırlı tutmayı yeğlemiştir.

Üniversitenin Misyonu (1930) ve Kültür Eğitimi Olarak Tarih

1930'da yayımladığı bu kitap, Üniversite Öğrencileri Federasyonu tarafından düzenlenen konferansta Ortega'nın eğitim reformu hakkında yaptığı bir konuşmaya dayanmaktadır. Ancak 1966 gibi çok geç bir tarihte Latince kökenli diller profesörü Howard Lee Nostrand tarafından ayrıntılı bir sunuş yazısıyla İngilizceye çevrilmesi oldukça şaşırtıcıdır.

Ortega'ya göre insanın 'tam insan' olarak yetiştirilmesi için üniversitenin üç işlevi vardır. Bu işlevlere geçmeden önce 'tam insan' kavramının bana Herbert Spencer'i hatırlattığını ifade etmek isterim. Spencer'a göre eğitimin yerine getirmesi gereken amaç bizi tam ya da bütünüyle hayata hazırlamaktır. Spencer'a göre 'tam' demek, bütün insanlık faaliyetlerini (sağlık bilgisi, meslek bilgisi, ev-aile bilgisi, vatandaşlık bilgisi, boş zaman faaliyetleri) içermesi demektir (Spencer, 2013:4-5).

Ortega konuyu üç başlık altında incelemektedir. Bunlar;

1. Kültür aktarımı
2. Mesleki eğitim
3. Bilimsel araştırma ve yeni bilim adamlarının yetiştirilmesi (Ortega, 1997:84-85).

Üniversitenin en temel ve kaçınılmaz amacı 'hayat' için hakim bir üniversite düşüncesi, Ortega için en temel mesele olan kültür edindirmenin dışta tutulmasına yol açmıştır.

Mevcut meslek eğitimi kültürsüz bir kitle insanının yetişmesine yol açmaktadır. Kitleleri yığın olmaktan çıkaracak dozda bir kültür şırınga edilmelidir.

Kültür Eğitimi

Ortega'ya (1997:77) göre Orta Çağ üniversitesi, öğrencilerine günümüzde anlaşılan anlamıyla olmasa da genel kültür (yani teoloji, felsefe, sanat) kazandırmada oldukça iyi idi. Ortega'ya göre kültür, "Çağın ulaştığı hayati fikirler sistemidir." Canlı fikirleri bir tür otomobile benzetmekte iken, modası geçmiş fikirleri öküz arabasına benzetmektedir. Üniversitenin esas işlevi kültür öğretimi olmalıdır. Ancak bu eğitim, öğrencinin mesleki eğitimini devam ettirdiği fakültede değil de kültür fakültesinde olmalıdır. Bu kültür fakültesi, üniversitenin merkezi gibi bir işlev yerine getirecektir.

Ortega'nın üniversitede kültür fakültesi müfredatı, beş disipline göre şekillenmektedir; Bunlar;

1. Evrenin fiziksel imgesi (fizik),
2. Canlı hayatın temel konuları (biyoloji),
3. İnsan türünün geçirdiği tarihsel süreç (tarih),
4. Sosyal hayatın yapısı ve işleyişi (sosyoloji),
5. Evren tasarımı (felsefe) (Ortega, 1997: 101).

Bu dersler; branşı, bölümü ya da hazırlandığı meslek ne olursa olsun bir üniversite öğrencisinin alması gereken kültür dersleri

olarak düşünülebilir. Kültür eğitimi içinde tarih ve felsefenin önemi büyüktür. Ancak 1930'lu yıllarda İspanya üniversitelerinde mevcut programlardaki tarih ve felsefe dersleri Ortega'nın kastettiği kültür eğitimini vermekten uzaktır.

Sokaktaki İnsanın Tarih Eğitimi

Ortega için kültür eğitiminin en önemli unsurlarından biri de 'tarih'tir. Ortega, yaşadığı dönemde en kültürlü insanların bile tarih bilgisinin kıtlığından şikâyet etmektedir. Elbette kültür fakültesinde tarih dersi sadece olayları aktaran bir disiplin olarak verilmemelidir, kuşaklara gerçeği anlamada, gerçeğe ulaşmada önemli rol oynayan tarihsel bakış açısı kazandırılmalıdır (akt.Karaca, 2016:162).Tarihin misyonu, her dönemde insan hayatının otantik gerçekliğini keşfetmektir. Tarihle, geçmiş kültürlerin zenginliği ve hikmeti elde edilebilir. Tarih, bizim ne olduğumuzu gösterir, tarih ile yaptıklarımızı inceleyerek kim olduğumuzu öğreniriz. Tarih dersi de diğer dersler gibi kendi yarattığı yaşamsal evren fikriyle sunulmalıdır (akt. Karaca, 2016: 91).

Kültür eğitimi çerçevesinde tarih eğitimi almış bir üniversiteli, tarihteki büyük hareketlerin tutarlı bir resmine sahip olmalıdır. Ortega'ya göre tarih bilinci, diğer zamanlarda insanın yaşamının çağımızdan ve bizim kültür ortamımızdan farklı olduğu şüphesine kapıldığımızda başlar. Farklılık niteliksel mesafededir. Tarih bilinci biz ve diğer insanlar arasındaki bu mesafeyi psikolojik olarak algılamaktır (Graham, 2001:226).

Ortega'ya (1997:57) göre tarih, -ne kadar büyük olursa olsun- bir adam tarafından yapılmaz. Tarih bir sone değildir; tek başına oynanan bir kumar oyunu da değildir. O, birçok insanın eseridir; gerekli vasıflara sahip insan topluluklarının kolektif bir eseridir. Ona göre tarih (1997:63-64), her zaman tedricen ilerlemez, bazen de sıçramalarla ilerler. Bu duruma örnek olarak Mısır piramitlerini vermektedir. Yani arkeologlar yaptığı kazılarla piramitler öncesi neolitik bir medeniyetin kalıntılarını bulmuşlar, piramitlerin seleflerini

çağrıştıran yapılar bulamamışlardır. Esasen bana göre Mısır için bir sıçrama gibi görülen şey, dünya ölçeğinde incelendiğinde teknoloji ve yabancı uzman transferi ile Mezopotamya medeniyetinin bir devamı olarak görülmelidir.

Ortega'ya göre tarihin çok iyi okunması ve analiz edilmesiyle formuna kavuşabilecek olan kuşak, formsuz kuşakların yüzyıllardır başaramadığı, tarihte bir sıçramayı yapabilir (akt. Karaca, 2016:64-65). Bireylerin formda olmadığı durumlarda tarihsel mekaniğin kaçınılmaz yasaları devreye girecektir, onlar da bu bağlamda mekaniğin yasalarından farklı değildir, büyük kitle küçük kitleyi ezecektir (Gasset, 1998:27).

Meslek Eğitimi: Tarih Öğretmeninin Eğitimi

Ortega'ya göre üniversite, ortalama insanın iyi bir meslek sahibi olmasını sağlamalıdır. Ona; iyi bir doktor, avukat, öğretmen olmayı öğretecektir. Ortalama insanın bilim insanı olmasını gerektirecek bir neden yoktur. Yani doktorlar yetiştirmeli, fizyologlar değil, avukatlar yetiştirmeli hukukçular değil, tarih öğretmenleri yetiştirmeli tarihçiler değil (Ortega, 1997: 75; Vallenilla, 2008:127). Bu konuda şöyle yazıyor;

> "Kanaatimce aynı şey bir ortaokulda iyi bir tarih öğretmeni olmak durumundaki kişi için de geçerlidir. Onu tarihçi olacağını düşünmeye zorlayarak zihnini üniversiteyle karıştırmak yanlış değil mi? Ne kazanıyorsunuz? Onu tarihçinin araştırması için gerekli fakat tarih öğretimine ilgisiz teknikler hakkında bölük pörçük bir çalışmayla vaktini çarçur etmeye zorluyorsunuz. Öğretmekle yükümlü olduğu insan tarihinin genel bütünlüğü hakkında açık, organize, etraflı bir fikre sahip olmamasına müsaade ediyorsunuz."(Ortega, 1997:107).

Ortega'nın bu satırlarını günümüzde üniversitede ve liselerde tarih eğitiminin geldiği nokta açısından yorumlamak gerekir. Esasen Ortega için bilim çok özel bir uğraştır. Ortalama öğrencinin, bilim adamı/tarihçi olacakmış gibi yaparak zamanını israf etmesine sebep olmamak lazımdır. Almanya'da olduğu gibi iyi bir araştırmacı ve bi-

lim adamının çoğu zaman kaliteli öğretmenler olmadığı da ortadadır (Ortega, 1997:123). Bu görüşler âdeta bugün Türkiye'de edebiyat fakültelerinde tarih bölümlerinin kapatılması anlamına gelmektedir. Yani ülke ihtiyaçlarına göre, tarih öğretmeni olma yeteneğinden fazlasını gösteren mezunların, tarihçi olarak seçilmesiyle bu sorunun çözülmesini ima etmektedir. Üstelik Ortega'ya göre bir tarih lisans öğrencisi, tarih metodoloji ile çok meşgul edilmemelidir. Onun yerine daha fazla dünya tarihini bütüncül olarak kavramasına yol açacak dersler verilmeli ve tarih dersinin özel öğretim yöntemlerine geniş yer ayrılmalıdır. Bu edebiyat fakültelerinde tarih bölümlerinde hocaların yüksek lisans ve doktora tezlerini ders olarak okutmalarına da bir tür üstü kapalı eleştiridir.

Bana göre ise evet her tarih öğretmeni tarihçi olamayacaktır. Ancak her tarih öğretmeni, lisans aşamasında tarih metodolojisi dersi alarak ve bir tarih araştırması yaparak tarihçinin nasıl çalıştığı hakkında bir fikir edinmelidir. Çünkü tarih öğretiminin özel yöntemleri de er ya da geç tarih metodolojisinin yolu ile kesişmektedir. Tarihsel düşünme becerileri olmadan dünya tarihi bütüncül olarak nasıl kavranabilir ki? Ya da bu kavrayışın tarihçi standartlarına uygun olup olmadığı nasıl test edilebilir?

Kaldı ki tarih metodolojisi gibi dersler, ortalama bir öğrencinin kendini aşmasına ve içinde yaşadığı topluma form kazandırmasına vesile olabilir. Dünya tarihinin bütüncül kavranması arkasındaki metodolojik tartışmaları anlamadan, hiçbir öğrencinin bir tarihçinin bakış açısını ezberlemesi ve tek hakikat peşinde koşması istenmeyecek bir durumdur.

"Tarihin Galilei'ciliği" (1933) ve Tarihçi Nasıl Çalışmalıdır?

Tarihin Galilei'ciliği (1933) adlı konferansında Rönesans kavramının bir tarih çağını tanımlamada nasıl kullanıldığına yer vermektedir. Giorgio Vasari'den (1511-1574) beri belli belirsiz anlamlarla ortada dolaşan Rönesans kelimesine anlam katan kişi, İtalya'da

Rönesans Kültürü (1860) adlı kitabıyla Jacob Burckhardt'tır (1818-1897). Bu kitap ile üç yüzyıla, toplu ve düzenli bakış açısı getirmiştir (Ortega, 2013:44). Ortega'ya göre Rönesans gibi tarihsel bunalım çağlarını anlamak için bir şema ya da genel yapı gereklidir. Esasen üç yüzyıl süren Rönesans'tan yola çıkarak insan yaşamının şeması da yapılamaz. Daha büyük bir fotoğrafa ihtiyaç vardır. Burckhardt'tan bu zamana tarihsel gerçek üstüne bilgi çok ilerlemiş olup onun yaklaşımı yetersizdir, Rönesans yeni bir tanımlama ve değerlendirmeyi hak etmektedir (Ortega, 2013:54). Rönesans, Orta Çağ'da oluşmuş ve kaskatı kesilerek insanoğlunu boğmuş geleneksel kültürden sıyırıp çıkmaktır. Bu olgu, 'bir tarihsel bunalım' olarak adlandırılabilir ve tarihte birkaç kez yinelenmiş olması şaşırtıcı değildir. Tarih insan yaşamlarının nasıl olduğunu incelemeyi amaçlar. İnsanın özü olan şey insan yaşamıdır, bedeni değildir, ruhu bile değildir. Beden bir şeydir; ruh da bir şeydir, insan bir şey değildir, yaşam denilen dramdır (Ortega, 2013:56).

Ortega, fizikte olduğu gibi tarih biliminde de bir canlanma olacağına inanmaktadır. Bu da Galileo'nun fizik olayları karşısında benimsediği tutumun, tarihçiler tarafından tarihi olaylar karşısında benimsenmesiyle mümkün olacaktır. Galileo önce zihninde bir düşsel gerçek oluşturuyor, sonra olayları gözlemliyor, daha sonra düşsel gerçek ile gözlemlerini ilişkilendiriyordu (Ortega, 2013:46). Bilimin bu kısmen hayali niteliği, onu şiirle kardeş yapar. Aralarındaki temel ayrım Galileo'nun hayalinin kesin olmasıdır.

Ortega (2013:47-48) buradan Alman tarihçi Leopold von Ranke'nin 'Tarihin amacı olayların gerçekte nasıl gelişmiş olduğunu araştırmaktır.' cümlesinin eleştirisine geçmektedir. Ortega'ya göre bu cümle, tarihin insanın başına gelen olaylarla ilgilendiğini, güneş ve ay tutulmaları ile ilgilenmediğini varsaymaktadır. Ortega'ya göre insanoğlunun başına gelen şey, yoldan geçen birinin başına kiremit düşmesi gibi değildir. Tarihsel olayların asıl gerçekliği, insan yaşamında aldığı anlamdır. Tarihsel olaylar bütünün parçasıdır ve herkes etkin rol oynar. Tarihsel olayların gerçeği kendisinde değil, her

yaşamın bölünmez bütünlüğündedir. Bu yüzden tarihsel olay kimin başına geldiyse o kişinin yaşamının organik bölünmez bütününü, göz önüne getirmek gerekir.

Tarihsel gerçek, veride, olguda ve şeyde değildir, bu materyaller kaynaştığında ortaya çıkan evrimdedir. Tarih, örneğin Sezar'ın katli gibi tekil olgularla sınırlı tutulmamalıdır. Bu olgunun basit bir anlatımı bize tarihsel gerçeği vermeyip sadece anlayışımızı karıştırır. Şu anlaşılmalıdır; Sezar'ın ölümü, Roma'nın yaşamı denen muazzam aralığın sadece bir yaşayan meselesidir (Akt. Ceplecha, 1958:73).

Tarihçi, bir belgenin yazarının bir tek cümlesini bile belgenin yazarının tüm yaşamını göz önüne almadan anlayamaz. Bundan dolayı tarih yorumlamadır, yani anlamlandırmadır. Anlamlandırmak, birbirinden kopukmuş gibi görülen tarihsel olayları yaşamın dizgesinin organik yapısına yerleştirmektir. Bu açıdan tarih sadece geçmiş olayların araştırmasından daha karmaşık bir hâle gelmektedir. Tarihçi, insan yaşamlarının kalabalığıyla karşılaştığında cisimler karşısında Galileo'nun karşılaştığı duruma düşer. Galileo bununla mücadele etmek için her türlü hareketin şemasını çıkarmıştı. Gözlemlerini bu şemaya göre yaptı. Ortega'ya göre (2013:49), insan yaşamlarının kalabalığı altında aynı genel yapı gizli değilse insan yaşamlarının incelenmesi mümkün değildir. Ortega (2013:49) şöyle yazıyor;

> "İnsanoğlunun yaşamı, temel olarak İ.S. X. yüzyılda İ.Ö. X. yüzyıldakinin, XV. Louis'nin Versailles'ında Ur'daki Kaldelilerinkinin aynı değilse tarih yapılamaz."

Ceplecha'ya (1958: 63) göre, Ortega 1928'de tarihin bir fizik gibi apriori çekirdeği olmadığını, bu durumda bilim olamayacağını ileri sürerken, yukarıdaki alıntıdan hareketle 1933'te tarihin de kesinlikle bir bilim hâline getirilebileceğine karar verdi. Gerçi insanın doğası olduğunu sürekli reddederken, böyle bir bilim için temel olarak bir tür insan doğası konumlandırdığı görülmektedir.

Her tarihçinin tarihi olaylara yaklaşırken zihninde insan yaşamının ne olduğu konusunda az çok bir fikri vardır. Belgeleri bu

fikirle inceler. Bazen bir olayla karşılaştığında 'Bu bir XIX. yüzyıl insanında çok doğal olurdu ama bir X. yüzyıl insanı için doğru olamaz' şeklinde yorum yapılabilir. Tarihçi, bir olayı değerlendirirken, bütün ve bir organizma olarak insan yaşamını göz önüne getirerek kafasındaki taslakla karşılaştırıyor. Ortega'nın (2013:49) tarihçilerden ricası, yaptıkları işi ciddiye almaları, işlerine hayatımızda var olan etkisini tüm zamanlarda ve mekânlarda aynı biçimde gösteren genel yapı üstüne daha kesin bir fikir sahibi olarak başlamalarıdır. Bu genel yapı olmadan ne Rönesans ne de tarihsel bunalımın ne olduğu anlaşılabilir.

"Sistem Olarak Tarih" (1935): Vico ve Dilthey'in İzinde Bir Tarih Yorumu

Ortega'nın *Sistem Olarak Tarih* adlı eserinde ortaya attığı en önemli kavramlardan biri de 'tarihsel akıl'dır. Burada tarihsel aklın, fiziksel-matematiksel akıldan farkını ortaya koymaya çalışmaktadır. Diğer bir ifade ile mutlak akıl ürünlerinin en iyi örneği matematiktir. Ortega'ya göre sistem, kapsadığı tüm öğeleri birbiriyle ilintili olan bir ilkesel ağdır. Gerçek sistemdir; hayat radikal gerçektir, yani hayat sistemdir ve tarih içinde oluşmuştur (Işık, 2011:xi).Tarih bir sistemdir- kaçınılmaz ve eşsiz bir zincir oluşturan insan deneyimlerinin sistemidir. Bu yüzden tarihin kendisi baştan sona aydınlanmadıkça içinde hiçbir şey gerçekten açıklığa kavuşmaz.

Fiziksel akıl, insan üstüne açık seçik bir şey söylememektedir. Bu yüzden insana ilişkin konuları fiziksel ve doğacı biçimde işleme radikalizminden vazgeçmeliyiz (Ortega, 2011:15). Fiziksel-matematiksel akıl, insanî sorunları göğüslemede yaya kalıyor. İnsan bir nesne değildir, insanın doğası yoktur. İnsan hiçbir 'şey' değildir, olsa olsa bir -dramdır- kendi yaşamıdır, her birimizin başına gelen ve her birimizde olaylardan başka bir şey olmayan, salt ve evrensel bir olaydır (Ortega, 2011:15).

Ortega (2011:15) "insanın doğası yoktur; onun sahip olduğu tarihtir; çünkü tarih, temelde, hareketlilik ve değişim olan varlık olmanın biçimidir...Bugün insan bugün olduğu gibidir, çünkü dün o, başka bir şeydi. Bu nedenle, bugün onun ne olduğunu, onun dün ne olduğu ile ilişkilendirerek anlayabiliriz. Diğer yandan insanın edindiği hayat tecrübesi geleceğini daraltır. İleride ne olacağını bilmesek de ne olmayacağını biliriz".

İtalyan filozof Giambattista Vico'ya (1668-1744) göre ise dönüşümler önce insanoğlunun mizacında (doğasında) gerçekleşmektedir. Buna göre "insan doğası önce ilkel, sonra acımasız, sonra sevecen, sonra zarif, son olarak ahlaksızdır." (Gilderhus,2011:72). Vico'ya göre de insan sabit ve değişmez bir doğaya sahip değildir. İnsanın rasyonelliği doğasının değişmez bir parçası olmayıp, zamanla edinilmiş tarihî bir kazanımdır (Safran ve Ata, 2016:65). Ortega'ya göre de büyük tarihsel çevrimlerde (Yunan dünyası, Roma dünyası ve Avrupa dünyası) ona hangi düzenin hâkim olduğuna bakmak gerekir. Bu dünyaların her biri insanoğlunun üç ayrı ruh durumundan geçmiştir. Bunlar gelenekçi, akılcı ve mistisizm (yani boş inanış ruhu ya da uşaklık ruhu) dir. Bu ruhsal düzeneğin işleyişi her çağda aynı olmakla beraber, İ.Ö. 7. yüzyıl ve İ.Ö. 3. yüzyıl, önceki dönemlerin ruhuyla ölçülemeyecek kadar zengin, karmaşık ve naziktir (Ortega, 1992:68). Ortega, sürekli deneyimlerle değişen ve zenginleşen doğa diye bir şeyin olmadığına, bunun "tarih" olduğu görüşüne ulaşmıştır, ama yukarıdaki ifadelerden, Vico'nun doğa kavramının yerine Ortega'nın yazılarında "ruh" kavramı ile karşılaşmaktayız.

Ortega, *Sistem Olarak Tarih (1935)* adlı kitabında *Aziz* Augustinus'un "Tanrı'nın doğası yapmış olduğu şeydir." sözünden hareketle "İnsanın da öyle yapmış olduğu şeylerden başka doğası yoktur." düşüncesini yinelemektedir (Ortega, 2011:39).

Binder (2010:49-50), Dewey felsefesi ile Ortega arasında paralellikler olduğunu göstermektedir. Dewey, insan doğasının yerine yaşantısını (experience) koymuştur. Ortega bu yaşantı yerine tarih demektedir. Dewey'e göre yaşantı insanın doğası ile çevresinin bir etkileşimidir (Binder, 2010:60).

İnsanlığa, kişiye ya da topluluğa ilişkin bir şeyi kavramak için bir öykü anlatmak gerekiyor. Bu insan, bu ulus falan şeyi yapıyor ve bu yapıda, çünkü eskiden falan şeyi yapmıştı ve falan yapıdaydı, yaşamı biraz olsun saydamlaştırmanın yolu ancak tarihsel akıl sayesindedir (Ortega, 2011:37). Söz konusu olan hangi dizidir, evreleri nelerdir, birbirini izleyen olaylar arasındaki bağlantı nedir, bunlar araştırmalıdır. O araştırma, tarih adı verilmesi gereken şeydir. Tabii eğer tarih bunu araştırmayı, yani tarihsel akla dönüşmeyi amaçlıyorsa (Ortega, 2011:38). Rasyonalist Avrupa insanını anlamak için Hristiyanlığı, Hristiyan olmanın ne olduğunu anlamak için Stoacı olmanın ne olduğunu anlamak gerekir (Ortega, 2011:41-42).

Ortega'ya göre geçmiş bizim bugünümüzü ayakta tutan canlı, etkin güçtür. Uzaktan etki diye bir şey yoktur. Geçmiş ta uzaklarda, mazide değil, buracıkta, benim içimdedir. Geçmiş benim kendimdir-yani benim yaşamımdır (Ortega, 2011:43). Hegel, tarihe yabancı bir akıl yapıştırdı, kendi mantığının biçimini verdi. Henry Thomas Buckle (1821-1862) ise fizyolojik ve fiziksel aklı ekledi. Ortega'nın niyeti ise tarihin içerdiği özgün ve kendine özel aklı bulup çıkarmaktır. Tarihsel akıl, doğrudan doğruya insanın başına gelmiş olan ve onun öz aklını oluşturan şey, insanın kurallarını aşan ve kurallarının ötesinde, insanın ta kendisi olan bir gerçeğin ifşasıdır (Ortega, 2011:49).

Ortega'ya göre tarihsel akıl, fiziksel akıldan daha rasyoneldir, daha kesindir, daha müşkülpesenttir. Fizik bilimi söz konusu ettiği şeyi anlamaktan vazgeçer. Fizikte çarpışma olayı insan zihnine sımsıkı kapalıdır. Buna karşı tarihsel akıl hiçbir şeyi salt olay olarak kabullenmez, tersine her türlü olaya, kaynaklandığı oluşumun bağlamında alışkanlık kazandırır. Olayın nasıl oluştuğunu görür, insanın o içgüdülerle, o yetilerle neler yaptığını gösterir, hatta bize o olayların içgüdülerle yetilerle nasıl oluştuklarını belirtir ama elbette onlar insanın yaşantısının belli bir konjonktüründe ürettiği fikirler-yorumlamalar-olmaktan ileriye geçemiyorlar (Ortega, 2011:50).

Ortega'nın bu fikirlerinin tohum hâli ile Vico'nun *Yeni Bilim* (1725) adlı kitabında karşılaşmaktayız. Esasen Ortega'ya göre Vico, Akdeniz (Latin) zekâsının çok iyi bir temsilcisidir. İdeolojik dehası yadsınamaz ama yapıtlarına dalan kişi, karmaşanın ne demek olduğunu bilmiyorsa öğrenir (Ortega, 1992:132). Vico'ya göre evreni ve doğayı ancak Tanrı bilebilir; çünkü Tanrı bunları yapmıştır. 'İnsan, ancak kendi yaptığını bilebilir.' (Verum Ipsum Factum İlkesi). Tarihi yapan insan ile tarihçi aynı türden olduğundan, tarihçi tarihi bilebilir ve tarihçi, fen bilimcisine göre daha derin bir bilgiye sahip olabilir. Vico'ya göre tarihçi, kendisinden farklı insanların bilinç türüne ulaşmak için yüksek düzeyde eleştirel seçiciliğe ve hayal gücüne sahip olmalıdır (Safran ve Ata, 2016:64-65). Ortega, Vico ve görüşlerine doğrudan değil de çok takdir ettiği Alman filozof Wilhelm Dilthey (1833-1911) aracılığıyla da ulaşmış olabilir. Dilthey, Vico'nın ifadelerini daha da ileriye taşıyarak fen bilimcilerinin yaptığı ise için 'dışarıdan açıklamak' (erklären), beşeri bilimler (tin bilimleri) için de 'içeriden anlamak' (verstehen) gibi iki kavram üretti. Freund de (1991:7), Vico'nun beşeri bilimlerin büyük kuramcıları W. Dilthey, E. Husserl ve E. Cassirer'in kullanacakları bir yol çizdiğini belirtmektedir.

"Çevirinin Sefaleti ve Görkemi" (1937) ve Önemsiz Yazılar

Bu yazısında şöyle yazmaktadır; "Tarihin başka dönemlerinin tersine (örneğin Rönesans), günümüz insanının dünyayı anlayabilmek için klasiklere gereksinmesi yok; onlar bizim için ancak yanlış örnekler oluşturabilirler, çünkü tarihsel gerçeklikler, tanımları gereği, hiçbir zaman kesin değildir. Dolayısıyla günümüzde onlara bizim tarihsel bakışımızı eğitmeleri için gereksinim duyarız. Bu yüzden yalnızca büyük yazarlara değil, her değişen an neye baktığımıza göre değişerek, hepsine, hatta en önemsiz yazılara da gereksinmemiz vardır." (Ortega, 2005: 82).

Bu cümleler Ortega'nın 1923'te İspanya'da *Don Kişot* adlı romanın bir kanunla zorunlu okutulması gündeme geldiğinde karşı çıkmasının sadece pedagojik gerekçelerle değil, daha derin felsefi gerekçelerle olduğuna işaret etmektedir.

"Tarihsel Akıl" (1940/1944) ve Eğilimler Eğilimi

Ortega, 1940'ta Buenos Aires Üniversitesi'nde tarihsel akıl üzerine beş ders verdi. 1944'te Lizbon Üniversitesi'nde tarihsel akıl üzerine yine farklı beş konferans verdi. Bu konferans metinleri Philip W. Silver tarafından 1984'te İngilizceye çevrildi. Her iki konferans da aynı başlığı taşımakla beraber bunlar Ortega'nın üzerinde çalıştığı *Tarihsel Aklın Şafağı* (*The Dawn of Historical Reason*) adlı proje eserinin parçaları niteliğindedir. Tarihsel akıl, yaşamsal aklın daha gelişmiş biçimidir. Ancak tarihsel akılla, insan gerçeği ortaya konabilir.

Ortega, 1944'te Lizbon'da verdiği konferans serisindeki sözlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere tarih 'eğilimler eğilimi' gösterebilir, 'Tarih kendini tekrar etmez.' fikrini paylaşmaktadır. Tarihte hiçbir gerçek durum, hiçbir somut durum tekrarlanmaz. Fakat her tarihsel durumda diğer durumlarla benzer belli faktörler, yapı iskeleti ya da kümesi -soyut unsurlar- vardır (Binder, 2010:64).

"'Fikir Tarihi' Diye Bir Şey Yok Aslında" (1942) ve "Historie"

"'Fikir Tarihi' Diye Bir Şey Yok Aslında" adlı denemesinde tarihi şöyle tanımlamaktadır; "Tarih, insan yaşamı denen kendine özgü gerçeğin gerektirdiği bilme biçimidir. Bir insan, tarihi ancak canlıysa ya da yaşadığı andaki gibiyse, yani somut yaşamın bütünü içinde işlediği zaman yapabilir. İyonyalıların 'Historie' sözcüğü, 'bilgi edinme', 'araştırma' anlamını taşıyordu, bu nedenle hem doğal olgular hem insana ilişkin olgular söz konusu olduğunda geçerliydi (Ortega, 2013:118). Fikirler diğer fikirleri etkilemez, insanı etkiler. Tarih, koşullarına fikirlerle tepki gösteren insanı içerir. Bu fikirler, yeni fikirlerle tepki gösteren diğer insanları etkiler. Böylece, tarih

aracılığıyla insan zihninde olan değişiklikleri anlamaya çalışırız. Bu anlamda Ortega'ya göre entelektüel tarih, insan düşünmesinin kral yoludur (Akt. Ceplecha, 1958: 51).

"Evrensel Tarihin Yorumu" (1959) ve Arnold Toynbee'nin Tarihçiliği Üzerine

Ölümünden sonra 1959'da yayımlanan *Una interpretación de la historia universal adlı kitabı,* 1973'te *An Interpretation of Universal History (Evrensel Tarihin Bir Yorumu)* adıyla Mildred Adam tarafından İngilizceye çevrildi. Esasen bu kitap, 1948 ve 1949 yılları arasında Beşeri Bilimler Enstitüsünde (The Institute of the Humanities) İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin (1889-1975) *Bir Tarih İncelemesi (A Study of History)* adlı eseri üzerine verdiği 12 konferanstan oluşmaktadır. Oxford'da en önemli eski Yunanca uzmanlarından olan Toynbee bu külliyatta altı bin yıllık insanlık tarihini 21 uygarlık etrafında ele almakta ve uygarlıkların nasıl doğduğuna, geliştiğine ve çöktüğüne ilişkin bir dizi genel yasa ileri sürmektedir (Evans, 1999:60). Toynbee, *Bir Tarih İncelemesi (A Study of History)* adlı kitabının ilk üç cildini 1934'te, ikinci üç cildini 1939'da yayımladı. Oniki ciltlik bu eser ancak 1961'de tamamlandı. Evans'a göre bu külliyat kısa bir süre o dönemde moda olmuş, daha sonra karanlıkta yok olup gitmiştir. Bir anlamda bizdeki Mizancı Murad Bey'in *Tarih-i Ebülfaruk* (1909-1914) adlı kitabına benzer bir kader yaşamıştır.

Esasen bu konferanslar, Ortega'nın kendi görüşleri açısından Toynbee'nin eserinin eleştirisi niteliğindedir. Ortega neden bu eser üzerine bir konferans verdi? Ortega, tarihçinin (tıpkı Galileo'nun doğa olaylarına baktığı gibi) tarihi olaylara kafasındaki genel yapı ile bakması gerektiğini, başka türlü olayları anlamayacağını ileri sürmüştü. Toynbee'nin böyle bir genel yapı ile dünya tarihini analiz etme cesareti göstermesi onu etkilemiş olabilir. Toynbee'ye göre tarihçiler, "Evrenin bizim onu bir bütün olarak kavrama yeteneğimiz ölçüsünde anlaşılabilir hâle geldiğini" görememişledir (Hughes-

Warrington, 2014:560). Ortega'ya göre şimdiki durumumuz insan geçmişinin sonucudur. Nasıl ki diğer bölümleri okumadan romanın son bölümünü okuyarak romanı anlayamayız, dönemimizi de tek başına anlayamayız. Gerçekte tek gerçek tarih, evrensel tarihtir. Bütün diğerleri kırık parça, yani parçalı unsurlardır (Akt. Ceplecha, 1958:57).

Elbette bütün bunda Ortega'nın tarihi, tıpkı fizik gibi bir bilim düzeyine çıkarma çabası yatmaktadır. Bu kitabın merkezi teması Roma İmparatorluğu'nun çöküş günleri ile yaşadığı dönem gibi iki devasa örnekten hareketle gayrimeşrulukla kurulan hayatın analizidir (Ortega, 1973:7). Ortega'ya göre (1973:12-14) uluslararasılık, Toynbee'nin hayatını adadığı mesleğidir ve bu meslekte o, İngiltere'nin en önemli figürlerinden biri olarak görülmektedir. Uluslararası uzmanı, uzak ülkelerde neler olduğunu öğrenmekle meşgul ve diğerlerini bunun hakkında bilgilendiren kişidir. Toynbee bu mesleği icat etmedi ama Ortega'ya (1973:15) göre uluslararası uzmanlığı, mesleği yani uluslararası olaylar ve ilgilendiği değişik ülkelerin karakteri hakkında bilgi toplama mesleği, Birinci Dünya Savaşı sonrası görülmeye başlandı. 1918'den bu yana Anglo Saksonlarda, insanlarını başka ülkeler hakkında bilgilendirmeye adayan yeni bir gazeteci tipi de ortaya çıktı. Toynbee gibi büyük uluslararası uzmanlar da temel kaynak olarak bu gazete yazılarından beslendiler.

Ortega'ya (1973:18) göre tutkuların da tarihi vardır. Bir gün bu Enstitüde (Beşeri Bilimler Enstitüsü'nü kastediyor.) tutkuların tarihi de yazılacaktır. Tutkular da doğar, gelişir ve ölür. Bir gün insan tutkularının tarihinin de izleri sürülecektir, bunların arasında henüz kimsenin ele almadığı aşkın tarihi de ilginç görülmektedir. 1955'te ölmeden önce bir arkadaşına "Tutku dönemlerinde, bir aydının görevi sessiz kalmaktır. Üstelik tutku zamanlarında biri yalan söylemek zorunda kalabilir ve aydının yalan söyleme hakkı yoktur. Ben buradayım (İspanya'da Franco'nun diktatörlük dönemini kastediyor.), fakat ben burada değilim. Hiçbir şeye katılmak istemiyorum." demiştir (Sweetser,1972:42). Aydın eğer tutku döneminde sessiz kalacaksa

tutkunun tarihini kim ve nasıl yazacak? Bu ifadeleri de, genelde son dönem kamuya dönük konferanslarında ne kadar umutlu ise özel hayatında İspanya'daki politik yaşamın yorduğu bir aydının itirafı olarak değerlendirmek lazımdır.

Ortega'ya (1973:25) göre tarih bitmeyen huzursuzluk ve dönüşümdür. Eğer biri bugünün yaşamına uygun olarak çocuğunu eğitirse, çocuk yetişkinliğe geçerken, yaşam başka bir yüze bürünür. Çocuk yaşamın önceki tarzı için eğitilmiş olduğundan yaşadığı ve eylemde bulunduğu şimdi için öğrendikleri geçerli olmayacaktır. İşte buna 'geleneksel pedagojinin kurucu anakronizmi' adını vermektedir.

J. T. Graham'a (2001:216) göre, Ortega, Toynbee'nin abartılı iklim, coğrafi "yasası" ya da meydan okuma ve cevap verme zorunluluğuna reaksiyon olarak muhteşem esnekliğe uyumunu göstermek için Fransız filozof ve Cizvit Paleontolojist Pierre Teilhard de Chardin'in insanın gezegene bağımlı mevcudiyeti (planetary ubiquity) kuramını tercih etti. Ortega, 1939'da O. Spengler, A. Toynbee ve Sorokin gibi tarihsel dönemler kuramı inşa etmese de tarih boyunca döngüsel olarak tekrar eden ve her seferinde daha karmaşık ve yoğun biçimde olan üçlü bir yapı ortaya attı. Bu yapı şöyle idi:

1. İnsan kendini kayıp hisseder. Şeyler arasında karaya oturmuş gibidir.
2. İnsan enerjik bir çabayla şeyler hakkında fikirler oluşturmak ve olası hâkimiyeti için inzivaya çekilir.
3. İnsan peşin hükümlü plana uygun olarak eyleme geçmek için tekrar kendini dünyaya daldırır. İşte bu eylemdir.

Bu tarihin temel ritmi ya da döngüsü Toynbee'nin çekilme (withdrawal) ve geri dönüş (return) dediği sürece benzer, ancak Ortega, düşüncelerini sistematize edip, tamamlayamadı (Ceplecha, 1958: 65).

Ortega'nın vefat ettiği yıl, 1955'te Hollandalı tarihçi Pieter Geyl (1887-1966) *Tarihçilerle Tartışmalar (Debates with Historians)* adlı

kitabıyla Toynbee'nin *Bir Tarih İncelemesi* (A Study of History) külliyatına çok önemli eleştiriler getirdi. 1948'de Toynbee ile Geyl'in bu külliyat üzerine tartışmaları *Geçmişin Örüntülerini Bilebilir miyiz?* (Can We Know The Pattern Of The Past?) adlı kitapta yayımlanmıştı. Geyl'e göre Toynbee'nin 'deneysel yöntem'i, geçmişin örüntülerine dair kendisinin önceden tasarladığı fikirlerini ortaya koymak için tarihsel olayları seçici biçimde kullanmasından başka bir şey değildir (Hughes-Warrington, 2014: 224). Geyl'i rahatsız eden yasa arayışı, genellemeler ve yanlış akıl yürütmeler bile değil, her çağın her uygarlığın kendine yabancı ölçüte göre yargılanmasıdır. Tarihçi; tarihin, ancak geçmiş kuşakların düşüncelerine ve ilişkilerine girerek anlaşılabileceğini düşünüyor. Bugün artık tarihçilerin çoğu genel yasalar koymanın tarihçilik mesleğinin ruhuna aykırı olduğunu kabul etmiştir (Evans, 1999:60-61). Bazı eleştirmenler de Toynbee'yi Yunan ve Roma dünyalarını haksız bir biçimde tüm medeniyetin modeli olarak göstermesine işaret ettiler (Gilderhus, 2011:83).

Ortega ise tarihçilerin, kroniklerini anlatmaya devam ederek tarihin düzeyini yükseltme çabasını göstermediğini ileri sürmektedir. 18. yüzyıldan beri Voltaire, Montesquieu, Turgot, Winckelmann, Herder, Schelling, Hegel, Comte, Taine, Marx ve Dilthey'in tarihin şartlarını iyileştirmeye çalıştığını belirtmektedir (Akt. Ceplecha, 1958:58).

Evrensel Tarihin Yorumu (1984:27) adlı eserinde Ortega "Büyük tarihçi Dilthey, tarih felsefecisinin yarı filozof yarı tarihçi bir canavar olduğunu söyler. Gerçekte tarih felsefesi diye bir şey yoktur." diye not düşmektedir. 'Yaşam deneyimi' üzerine birkaç söz söyleyen takdire değer ve bu kavramın saygıdeğer öncüsü olarak Alman filozof Dilthey'i kabul etmektedir. Ortega, 1905-1907'de Leipzig ve Berlin Üniversitelerinde Riehl, Simmel ve Dilthey'in konferanslarına katıldı (Sweetser, 1972:17). Ortega'ya göre Dilthey, hayata ilişkin düşüncelerimizi en çok borçlu olduğumuz kişidir. Onun hakkında şöyle yazmaktadır; "Aslında XIX. yüzyılın ikinci yarısının en önemli düşünürü Dilthey'dir".

Dilthey'in, Einstein'ın izafiyet kuramına (1913) paralel olarak, geçmiş hakkında nesnel bilgi olanağı konusunda şüphelerini ortaya koyduğu düşünülürse (Evans, 1999:37), Ortega'nın fikirlerini nasıl bir ortamda olgunlaştırdığı anlaşılabilir. 1930'larda Ortega, Dilthey'in beşeri bilimlerin (tin bilimlerinin) farklılığına dayanarak tarihçilerin fizik ve doğa bilimlerinden modellerini alan pozitivist bilim türüne karşı isyan etme işaretlerini görmüş ve bilimsellik adına daha meşru bir yol önermiştir (Graham, 2001:219). Dilthey'e göre tarihçi, doğanın dışında benzersiz, özel ve tekrar edilemez olaylarla ilgilenmektedir (Gilderhus, 2011:99). Hughes-Warrington (2014:138), Dilthey'in son yıllarında sosyal-tarihsel şartların anlam ve deneyimi şekillendirmede oynadığı rolü araştırdığını yazmaktadır. Ortega, 'ben, kendim ve koşullarım' ifadesi ile bu araştırmayı kendince sürdürmektedir.

Sonuç olarak Ortega'nın, II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden nasıl yapılandırılacağı tartışmaları sürerken, günümüzde sözü bile edilmeyen Toynbee'nin külliyatının ilk ciltleri üzerine 12 konferans verip, Toynbee'nin görüşlerini derinlemesine incelemesi ve kitabı hazırlaması çok manidardır.

Tartışma ve Sonuç

Gerçekten de tarihle ilgilenmek, sadece tarihçi denilen kişilerin tekelinde değildir (Gulbenkian Komisyonu, 1996:91). Ortega bir felsefeci olarak tarihçilerin ampirik verilerini açıklamak için genel şemalara ihtiyaç duyuyordu. Ortega, bir sistem filozofu değildir. Tarih felsefesinin unsurları ile ilgili analitik görüşlerini *Modern Tema (1923), Kitlelerin Ayaklanması (1929), Üniversitenin Misyonu (1930), Sistem Olarak Tarih (1935), Tarihsel Akıl (1940/1944) ve Evrensel Tarihin Yorumu (1959)* gibi temel eserleri arasında dağınık olarak ele almıştır. Bir yandan öncüsü olarak Dilthey'i kabul ederken, diğer yandan tarihi, fizik gibi fen bilimlerinin daha üstüne çıkarma gayreti içindedir. Âdeta kendini Voltaire, Montesquieu, Turgot, Winckelmann, Herder, Schelling, Hegel, Comte, Taine, Marx gibi görmekte-

dir. Eserlerinde yeri gelince Hegel ve Marx'ın hatalı düşüncelerine de işaret etmektedir.

Tarih Nedir?

Ortega'ya göre tarih sadece geçmiş değildir, o aynı zamanda şimdi ve geleceği içeren bir bölünmemiş süreçtir. Tarih, -ne kadar devasa olursa olsun-bir adam tarafından yapılmaz. Tarih, gerekli vasıflara sahip insan topluluklarının kolektif bir eseridir.

Tarih kaçınılmaz ve eşsiz bir zincir oluşturan insan deneyimlerinin bir sistemidir. İnsanın doğası yoktur; onun sahip olduğu tarihtir; çünkü tarih, temelde, hareketlilik ve değişim olan varlık olmanın biçimidir. Ortega, tarihin içerdiği özgün ve kendine özel aklı bulup çıkarmaya çalıştı. Buna da 'tarihsel akıl' adını verdi.

İnsan doğası var mı yok mu, iyi mi (Rousseau) ya da kötü mü (Hobbes) üzerine tartışmalar çok eskidir. Farklı zaman ve mekânlarda insan gruplarının geliştirdiği inanç ve kurumlardaki benzerlikler, insan doğasından mı kaynaklanmaktadır? Bu tartışmaya felsefeciler, biyologlar, antropologlar, psikologlar, sosyologlar, edebiyatçılar, ilahiyatçılar kendi 'insan doğası' tanımları ile çok önemli katkılar verdiler. Örneğin biyolog Michael Ghiselin'e göre insan doğası bir boş inançtır. Saint Louis Üniversitesinden Richard Kim (2017) ise küreselleşmiş dünyada insanlar arasında ortak bir doğanın olmasının farz edilmesinin, insan haysiyetine ve insan haklarına cazip bir temel sağladığını ileri sürmektedir.

Ortega'ya göre kitle ve seçkin arasında dinamik bir uzlaşma olan kuşak, tarihsel değişimin en önemli faktörlerinden biridir. Kuşak yapıları, tarihin misyonu olan her dönemde insan yaşamının otantik gerçekliğini keşfetmenin yegâne aracıdır. Ortega'nın kuşak kuramı tarihsel aklın belirleyici araçlarından biridir. Kuşak, tarihin üzerinde hareket ettiği bir çeşit menteşedir. Öyle ki tarihsel evrim hareketinin esas sorumlusudur (Ortega, 1961:15). Her şimdiki kuşak, kendi içinde evrensel tarihin bir kısaltması olarak geçmişi taşır.

Tarihin misyonu her dönemde insan hayatının otantik gerçekliğini keşfetmektir. Tarihle geçmiş kültürlerin zenginliği ve hikmeti elde edilebilir. Tek gerçek tarih, evrensel tarihtir. Bütün diğerleri kırık parça, yani parçalı unsurlardır.

Ortega 'Tarih kendini tekrar etmez.' fikrine sahiptir, fakat hiç değilse Batı'da her tarihsel çevrimde (Yunan dünyası, Roma dünyası ve Avrupa dünyası), tıpkı mevsimlerin ritmi gibi, belli genel yapı, tarihsel şablon ya da ritm vardır. Bu ritm kendini bir kuşakla gösterir. Ortega bu genel yapıyı ve ritm'i ortaya çıkarmaya çalışan filozoftur. Çünkü ancak böyle yaparak, tarihi bilim düzeyine çıkaracağını düşünür. Sanat söz konusu olunca, tarihöncesi dönemlerden beri, belli aralıklarla insanlığın plastik geometricilik çılgınlığı ile karşılaşırız (Ortega, 1992:173). Bunun yanı sıra tarih, cins kutuplarından (kadın ve erkek), yaş kutuplarından (genç ve yaşlı) herbirine ritmik düzenle gidip gelir. Dönemin özelliğine göre biri ön plana çıkar (Ortega, 1992:180).

Ortega'ya (1961:18) göre gençleşme ve yaşlanma çağının bu ritmi, tarihin uzun bir görünümünde o kadar açık bir fenomendir ki herkes tarafından tanınmadığını bilme oldukça şaşırtıcıdır. Bu tanınma eksikliğinin sebebi, 'Metahistory' olarak adlandırılabilecek ve fizyoloji olarak aynı tarihle aynı ilişkiyi kliniğe taşıyacak yeni bir bilimsel sistemin bulunmasına bile hiç bir girişimde bulunulmamış olmasıdır. 'Metahistorik' araştırmaların en ilginçlerinden biri, büyük tarihsel ritimlerin keşfinden oluşuyordu. Çünkü daha önce örneğin cinsiyetin ritmine değinen çalışmalar yoktur. Aslında tarihte saygınlığın baskın etkisine tabi çağlar ile kadın boyunduruğuna teslim olan çağlar arasında gizli bir sarkaç hareketi vardır. Belli çağların kadınların üstünlüğü tarafından yönetildiği ve modellendiği göz önüne alındığında, bugüne kadar açıklanamayan birçok kurum, gelenek, fikir ve mit şaşırtıcı bir şekilde aydınlatılmaktadır. Bununla birlikte, şimdiki durum, bu özel soruyu ele almak için uygun bir fırsat sunmamaktadır. Türkiye'de tarihçi Ahmet Refik Altınay'ın, Osmanlı tarihinde bir dönemi (16. yüzyıl ikinci yarısından 17. yüzyılın ikinci

yarısına kadar) *Kadınlar Saltanatı* adıyla adlandırması, Türk tarihinde kadının baskın olduğu bir dönemin farkında olduğunu kavradığını göstermektedir.

Ortega'ya göre tarih her zaman tedricen ilerlemez, bazen de sıçramalarla ilerler. Tarih insana ne olacağı konusunda kesin bir kehanet yapmasını mümkün kılmasa da ne olmayacağı konusunda bilgi verir. Tarihsel bilgi hayati koşulların yeni yönlerine,-ki hayat geçmiştekinden çok farklı olacaktır-pozitif çözümler sunmakla beraber, diğer dönemlerin keskin hatalarından bizi önler.

Tarihçilik Mesleği ile İlgili Görüşleri

Ortega, tarihçilerin kroniklerini anlatmaya devam ederek tarih biliminin düzeyini yükseltme çabası göstermedikleri düşüncesindedir. Tarihçi, kafasında bir genel yapı ile ilgilendiği dönemi incelemelidir. Gulbenkian Komisyonu üyelerine göre (1996:43), 1945 sonrası idiografik (teklikle uğraşan) tarih ile nomotetik (yasa koyucu) sosyal bilimler arasındaki uçurumu kapatma çabası tarihçiler arasında destek bulmaya başladı. Modernleşme/kalkınma teorileri, en azından Batı toplumları için tarihçilerin, nomotetik sosyal bilimcilerin ortaya attığı bazı genellemelerin geçmişi anlamakta kendilerine yardımcı olabileceğini düşünmelerine zemin hazırladı.

Ortega'ya göre, Fransız tarihçi Hippolyte Taine (1828-1893), görüşlerini, Fransız devriminin sebeplerini sıralarken oluşturdu; diğer yandan, Fransa'nın zihniyetine özgü bir durumla uğraştığını düşünerek, zekice keşfinin değerini boşa çıkardı. Taine bir genel tarihi yasa ile uğraştığını görmedi (Ortega, 1992:81). Ortega (1992:78), Roma tarihine bakış açısını düzelten Alman tarihçi Theodor Mommsen'i ve eski Yunan tarihini düzelten Alman tarihçi Eduard Meyer'i takdirle anmaktadır. Meyer, eski Yunan Uygarlığının Avrupa'nın Orta Çağ'ına benzeyen bir dönemden geçtiğini keşfetti. Her büyük tarihsel çevrimlerde (Yunan dünyası, Roma dünyası ve Avrupa dünyası) kendi ilkçağı, ortaçağı ve modern çağı (çocukluk,

gençlik ve olgunluk) varsa, her büyük tarihsel çevriminin ortaçağında bir tür Rönesans dönemi yinelenecektir. Benzer şekilde her büyük tarihsel çevrimde iki-üç yüzyıl sürmüş bir devrim yaşanmıştır (Ortega,1992:66). 1917 Bolşevik Devrimi'ni analiz ettiği bir yerde devrimin on beş yılla sınırlı olduğunu, bunun da bir kuşağın iktidarda kaldığı süre olduğunu ileri sürmektedir (Ortega,2013:124). Diğer yandan ona göre Roma'da devrimler çağı İ.Ö. II. yüzyılda Gracchus kardeşler zamanında başlayan uzun bir süreçtir (Ortega, 1992:82). Şayet egemen kuşak devrimci olduğunda bir sonraki kuşak restorasyoncu ise nasıl olup da iki-üç yüzyıl süren devrimler çağından söz edilecek? Ortega'nın bu soruyu cevaplaması gerekirdi.

Ortega'nın ileri sürdüğü görüşlerle Türk tarihine baktığımızda, Türk devrimi 15 yıllık bir süreç mi yoksa yaklaşık iki yüzyıllık bir geçmişi olan bir süreç mi? Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud'un ıslahatlarının açtığı yol, sürece bir hazırlık mı? Yoksa Türk devrimi, Türk tarihinde geçmişte benzeri olmamış kendi içinde değerlendirilmesi gereken bir dönem mi? Aslında 1930'lardan beri Türk tarihçilerinin yazılarında Türk devrimine ilişkin her iki yaklaşımın izlerine rastlamaktayız.

Ortega, Alman tarihçi Leopold von Ranke'nin 'Tarihin amacı olayların gerçekte nasıl gelişmiş olduğunu araştırmaktır.' cümlesini eleştirirken, 'Tarihsel olay kimin başına geldiyse, o kişinin yaşamının organik bölünmez bütününü göz önüne getirmek gerekir.' diye yazmaktadır. Ortega'ya (2013:150) göre, Avrupa'da üstünlüğün soylulardan burjuvaziye geçtiği büyük tarihsel değişimin basit imgesini Ranke'ye borçluyuz. Diğer yandan Ortega (2013:248), Ranke'yi (1824) *Roma ve Cermen Halklarının Tarihi* adlı eseri ile 'Avrupa toplumu' olarak adlandırdığı o üniter gerçeğin üstünü örttüğünden, onun yerine bir çoğulluk-ulusları- koyduğundan dolayı eleştirmektedir.

Filolog (günün tarihçisi) çağında yaşadığı olayların eşsizliğini fark etmeyip, köklerini geçmişte arayan adamdır. Örneğin Orta Çağ'daki ayaklanmaları modern devrimin habercisi saymak tarihsel

algılama yeteneğinden yoksun olmaktır (Ortega, 1992:66). Ortega (1992:73), Orta Çağ Avrupası'nda burjuvazinin demokrasi anlayışının modern demokrasi anlayışından ne kadar farklı olduğunu göstermek için Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'nin çalışmalarına başvurmaktadır. Pirenne'ye göre "Demokratik yönetim kuramı, Ortaçağ'da bilinmemektedir. Dönemin filozofları, eskiçağ politika yazarlarını taklit ederek bunu açıkça formüle etti." (Ortega, 1961:114).

Jacob Burckhardt'ın *İtalya'da Rönesans Kültürü* (1860) adlı kitabını Rönesans dönemine derli toplu bir bakış getirdiği için çok takdir etmekle birlikte, o günden bugüne tarihsel gerçek üstüne bilgi çok ilerlemiş olup onun yaklaşımı yetersiz kalmaktadır. Rönesans yeni bir tanımlama ve değerlendirmeyi hak etmektedir. Bu durum Ortega'nın her kuşağın kendi tarihini kendisinin yazacağı fikrinde olduğunu göstermektedir.

Ortega'nın kuşak kuramı, bütün güçlü ve güçsüz yanlarıyla önümüzde durmaktadır. Tarihçilerin bu kuram yokmuş gibi yazmaya devam etmesine bir anlam vermek zordur. Günümüz tarihçileri prosopografik çalışmalara daha çok önem vermektedir. Yani 50-70 yıllık bir süreçte belli meslek gruplarının biyografilerine topluca bakmayı tercih etmektedir. Bu değerlendirmede kuşak kuramı göz önüne alınmamaktadır. Daha genel bir yaklaşım sergilenmektedir.

Ortega'ya (1992:78) göre, bir halktan tarihçiler çıkmaya başladığında, artık o halk gençliği geride bırakmış, olgunluğa erişmiş, hatta çöküntü eşiğinde bile olabilir. "Devrimin Günbatımı" adlı yazısında "Tarih, üzüm gibi bir sonbahar lezzetidir." (Ortega, 1961:121) diye yazmaktadır. Ortega'nın, tutkuların tarihi, aşkın tarihi gibi tarihçilere yeni konu alanları da önerdiğine dikkat edilmelidir.

Tarih Eğitimi ile İlgili Görüşleri

Ortega'ya göre tarihsel bilgi olgunlaşmış bir uygarlığı koruma ve sürdürme yolunda en iyi tekniktir. Ortega XIX. yüzyılda tarih bilimi gelişirken, kitle insanının tarih kültürünün zayıflığından söz

etmektedir. Üstelik yaşadığı yüzyıldaki Avrupalı yöneticilere, tarih bilgilerinin geçmiştekilerden az olduğu eleştirisini getirmektedir.

Ortega'ya göre tarih bilinci, diğer zamanlarda insan yaşamı ve halkların çağımızdan ve bizim kültür ortamımızdan farklı olduğu şüphesine kapıldığımızda başlar. Formsuz kuşakların yüzyıllardır başaramadığını; tarihin çok iyi okunması ve analiz edilmesiyle formuna kavuşabilecek olan kuşak başarabilir, tarihte bir sıçrama yapabilir.

Ortega'ya göre üniversite tarihçiler değil, tarih öğretmenleri yetiştirmelidir. Ronald W. Evans'ın tarih öğretmeni tiplerine baktığımızda, Ortega'nın kozmik tarih öğretmeni yetiştirmeye daha meyilli olduğunu düşünebiliriz. Ortega'nın işaret ettiği tarih öğretmeni adaylarının yetiştirilmesinde tarih metodolojisi mi yoksa daha fazla 'insan tarihinin genel bütünlüğü'mü (evrensel tarih, dünya tarihi, küresel tarih, insanlık tarihi vb.) gibi bir ikilemi de doğru bulmuyorum. Pekâlâ, 'insan tarihinin genel bütünlüğü' meselesini metodolojik açıdan kavramış bir aday, Arnold Toynbee'nin *Bir Tarih incelemesi (A Study of History)* ile William H. McNeill'in *Dünya Tarihi (World History)* arasındaki yaklaşım farklarını daha iyi anlar.

David Christian'ın "Muhteşem Tarih (Big History)" adlı 18 dakikalık TED sunusunu, tarih öğretmen adaylarına gösterdiğim bir başka araştırmamda, öğretmen adaylarının dünya oluşumu anlatılırken kullanılan fizik ve biyoloji kavramlarını anlamada çektikleri zorluk, tarih öğretmen adaylarının da genel kültür eğitiminde fizik ve biyolojinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Ortega'nın bahsedilen eserlerinden başka, ölümünden sonra yayınlanan başka eserleri de vardır. Bunlardan bazıları; *Galileo'nin Evreni* (1957), *İnsan ve Herkes* (1957), *Felsefe nedir*?(1958), *Leibniz'in İlke Kavramı ve Dedüktif Kuramının Gelişimi* (1958), *Bugünkü İnsan için Geçmiş ve Gelecek* (1962), *Felsefenin Sonsözü ve Kaynağı*'dır (1966). Bu eserlerindeki tarih anlayışının serpintileri de dikkatle incelenmelidir.

Kaynaklar

Binder, M. (2010), Anti-Dualism in History and Nature: A Study between John Dewey and José Ortega y Gasset, *Journal of the Philosophy of History, 4, 44–64.*

Ceplecha, C. (1958), *The Historical Thougth of José Ortega y Gasset,* A Dissertation, The Catholic University of America Press, Unpublished Dissertation.

Eco, U. (2014), *Ortaçağ, Katedraller, Şövalyeler, Şehirler,* çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Evans, R.J. (1999), *Tarihin Savunusu* (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İmge Kitabevi, Ankara.

Freund, J. (1991), *Beşeri Bilim Teorileri* (çev. Bahaeddin Yediyıldız), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Gilderhus, M.T. (2011), *Tarih ve Tarihçiler; Tarih Yazıcılığına Giriş* (çev. Emine Sonnur Özcan), Birleşik Yayınevi, Ankara.

Graham, J. T. (2001), *The Social Thought of Ortega y Gasset, A Systematic Synthesis in Postmodernism and Interdisciplinary,* University of Missouri Press, Columbia.

Gulbenkian Komisyonu (1996), *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor,*(çev. Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul.

Hughes-Warrington, M. (2014), *Tarih Bilimine Yön Veren Düşünürler: En Önemli 50 Tarihçi* (ter. İbrahim Kapaklıkaya), Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Işık, N. G. (2011), "Sunuş" *Sistem Olarak Tarih* içinde,1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Karaca, M. S. (2016), "Ortega y Gasset Düşüncesinde Üniversite Sorunu ve Kültür Eğitimi", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 2, s.154-176.

Kim, R. (2017), "Is There Such a Thing as 'Human Nature'?"https://www.bigquestionsonline.com/2017/05/11/there-such-thing-humannature/ 11 Mayıs 2017.

Kutay, C. (2013), *Osmanlı'da İngiliz Casusu Arminius Vambery'nin (Reşid Efendi) Günlükleri,* Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul.

Niedermayer, F. (1978), *José Ortega y Gasset* (trans. Peter Tirner), Frederick Ungar Publishing Co., New York.

Ortega y Gasset, J. (2016), *Sevgi Üstüne* (çev. Yurdanur Salman),9. Baskı,Yapı Kredi Yayınları,İstanbul.

----------(2013), *Kitlelerin Ayaklanması* (çev. Neyyire Gül Işık), 3. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

----------(2011), *Kütüphanecinin Görevi* (çev. M. Türker Acaroğlu), Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul şubesi, İstanbul.

----------(2011), *Sistem Olarak Tarih* (çev. Neyyire Gül Işık), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

----------(1997), *Avcılık Üstüne* (çev. Derin Türkömer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

----------(1997), Üniversitenin Misyonu (Howard Lee Nostrand'nin İngilizce çevirisinden) (çev. Bülent Üçpınar), Birleşik Yayıncılık, İstanbul.

----------(1992), *Tarihsel Bunalım ve İnsan*(haz. ve çev. Neyire Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul.

----------(1984), *Historical Reason* (trans. Philip W. Silver), W.W. Norton, New York.

----------(1984), *An Interpretation of Universal History* (trans. Mildred Adams), W.W. Norton, New York.

----------(1963), Estudios Sobre el Amor, Editorial Plenitud, Madrid.

----------(1961), *The Modern Theme*, (trans. James Cleugh), Harper Torchbook, New York.

Ortega, R. C. (2005), "Ortega y Gasset ve Çeviri" (çev. Ayse Nihal Akbulut), Kutadgubilig: *Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, (8):77-84.

Önder, N. (2010), *José Ortega y Gasset'de İnsan ve Toplum* (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fulya Bayraktar), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Safran, M. ve Ata, B. (2016),"Yapılandırmacı Eğitim Tartışmaları Işığında Sosyal Bilgiler", *Sosyal Bilgiler Eğitimi* (ed. Prof. Dr. Dursun Dilek), s. 55-87, Pegem Akademi, Ankara.

Sanchez, J. E. (1994), "José Ortega y Gasset" in *Prospects: the Quarterly Review of Comparative Education*, Vol. 24, no1/2, p.261-278, UNESCO, Paris.

Sevilla, D. (2009), "José Ortega y Gasset", *Fifty Major Thinkers on Education From Confucius to Dewey* (ed. Joy A. Palmer), (pp.243-248), Routledge, London.

Spencer, H. (2013), *Zihin, Ahlak ve Beden Eğitimi,*(çev. Mehmet Münir Ertegün), (yay. haz. İbrahim Balcı, Selahattin Kaymakçı ve Ömer Faruk Sönmez), Pegem Akademi, Ankara.

Sweetser W. A. (1972), The Political Thought of José Ortega y Gasset. Louisiana State University, Unpublished Dissertation.

Vallenilla, E. M. (2008), "Ortega y Gasset ve Onun Üniversite İdeolojisi" (çev. Ceren Karaca), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 48, 1 (2008) 123-129.